

ҚОҒАМДЫ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАУ ПАРАДИГМАСЫНДАҒЫ БАҚЫТ: ТҰЖЫРЫМДАМАЛАУ, ӨЛШЕУ ӘДІСТЕРІ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ МӘЛІМЕТТЕР БАЗАСЫН ПАЙДАЛАНУ ТӘЖІРИБЕСІ

¹Джаманбалаева Ш.Е., ¹Сағиқызы А., ²Тленчиева Ш.М.

АҢДАТПА

Мақалада «бақыт» түсінігін тұжырымдаудың түрлі әдіс-тәсілдері қарастырылады және қоғамның модернизациясы мен прогресінің мақсаттарын әл-ауқатқа бағыттау мәселесі кеңінен талқыланады. Сонымен қатар, бақыт тұжырымдамалары ұсынатын қазіргі әлеуметтік саясатқа арналған теориялық идеялар мен тәжірибелік ұсыныстарды талдауға ерекше назар аударылған. Ұлттық және шетелдік тәжірибеде бақытты талдаудың негізі бола алатын индекстік және сауалнамалық бағалау арқылы бақытты өлшеудің әдіснамалық және әдістемелік аспектілері сипатталады. Дүниежүзілік бақыт дерекқорынан алынған мәліметтерді, сондай-ақ ҚР Ұлттық статистика бюросы мен ҚР ҰӘҚ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты жүргізген 2021-2022 жылдардағы жаппай сауалнамаларының деректерін пайдалана отырып, Қазақстан мысалында бақыт деңгейі мен әртүрлі әлеуметтік көрсеткіштер арасындағы өзара байланыс көрсетілген. Қазақстандағы бақыт зерттеулерінің маңыздылығы елдің модернизациялық даму тұрғысынан негізделеді.

Түйін сөздер: бақыт ұғымдары, субъективті әл-ауқат, қоғамның модернизациясы және дамуы, бақытты өлшеу әдістері, Дүниежүзілік бақыт дерекқоры.

¹ ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты,
Алматы, Қазақстан

² Өл-Фараби атындағы қазақ ұлттық университеті,
Алматы, Қазақстан

Автор-корреспондент:
Ш.М. Тленчиева,
muratkyzy.shyryn@gmail.com

Мақаланың сілтемесі:
Джаманбалаева Ш.Е.,
Сағиқызы А.,
Тленчиева Ш.М.,
Қоғамды модернизациялау парадигмасындағы бақыт: тұжырымдамалау, өлшеу әдістері және халықаралық мәліметтер базасын пайдалану тәжірибесі // Адам әлемі. – 2024. – № 1 (99). – Б. 33-49.

Счастье в парадигме модернизации общества: концептуализация, методы измерения и опыт использования международных баз данных

Аннотация. В статье рассматриваются подходы к концептуализации счастья и обсуждается проблема фокусирования целей модернизации и прогресса общества на субъективном благополучии. Особое внимание уделяется анализу теоретических идей и практических рекомендаций для современной социальной политики, предлагаемых концепциями счастья. Описываются методологические и методические аспекты измерения счастья посредством индексных и опросных оценок, которые могут служить источниками анализа счастья в национальной и межстрановой перспективе. Показана взаимосвязь между уровнем счастья и различными социальными показателями на примере Казахстана с использованием сведений из Всемирной базы данных счастья, а также данных массовых опросов 2021-2022 гг., проведенных национальным бюро статистики РК и Институтом философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК. Обосновывается значимость исследований счастья в Казахстане с точки зрения модернизационного развития страны.

Ключевые слова: концепции счастья, субъективное благополучие, модернизация и прогресс общества, методы измерения счастья, Всемирная база данных счастья.

Happiness in the Paradigm of Modernization of Society: Conceptualization, Measurement Methods and Experience in Using International Databases

Abstract. The article discusses approaches to the conceptualization of happiness and discusses the problem of focusing the goals of modernization and progress of society on subjective well-being. Special attention is paid to the analysis of theoretical ideas and practical recommendations for modern social policy proposed by the concepts of happiness. The methodological and methodical aspects of measuring happiness by means of index and survey assessments, which can serve as sources of happiness analysis in the national and cross-country perspective are described. The relationship between the level of happiness and various social indicators is shown on the example of Kazakhstan using information from the World Database of Happiness, as well as data from mass surveys of 2021-2022 conducted by the National Bureau of Statistics of the Republic of Kazakhstan and the Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. The significance of happiness research in Kazakhstan from the point of view of the modernization development of the country is substantiated.

Key words: Concepts of Happiness, Subjective Well-Being, Modernization and Progress of Society, Methods of Measuring Happiness, the World Database of Happiness.

Кіріспе

Ғасырлар бойы бақыт пен оған жетудің құралдарын зерттеу әуелі философия, одан кейін психология ғылымының міндеті болды. Философияда философияның негізгі сұрақтарының бірі – «өмірдің мәні неде?» деген сұраққа жауап беру тұрғысында қарастырылды. ХХ ғасырда «бақыт» ұғымы әдебиет пен зерттеулердің ерекше назарында болды. Зерттеушілер көбінесе, бақыт теориясының жаңа қолданыстарын ұсына отырып, өткеннің философиялық пікірталастарын жаңғыртқан болатын [1]. Соңғы жылдары бақытты зерттеу теориясы мен әдістемесінде айтарлықтай өзгерістер байқалуы мүмкін. Бақытты түсіну және оны сезіну жеке философиялық-психологиялық міндеттер санатынан әлеуметтік-экономикалық мүдделер сәла-сына ауысып, өмір сүру деңгейінің көрсеткіштерінің біріне және қоғамдық үдеріс пен мемлекеттік басқарудың табыстылық өлшеміне айналды [2, 3]. Қоғам дамуының қазіргі кезеңінде бақыт адамның жеке және ішкі мәселесі ғана болудан қалып, әлеуметтік, әлеуметтік-экономикалық міндетке айналды.

Егер адамдардың түпкі мақсаты тек қана бақыт болса, онда әлеуметтік даму парадигмасын қайта қарау керек. Бұл мәселенің өзектілігі жалпы әлеуметтік дамудың және оның ішінде мемлекеттік басқарудың тиімділігін өлшеу әдістемесін жетілдіру қажеттілігімен байланысты. Қоғамның дамуы, жаңаруы, қайта

құрылуы мәселелерін талқылағанда адамдар, әдетте экономикалық прогреске, технологиялық дамуға және саяси өзгерістерге назар аударады. Алайда, азаматтардың бақыты мен әлауқатынсыз бұл жетістіктер толыққанды емес немесе жеткіліксіз болып көрінуі мүмкін. Авторлар бақыт парадигмасы адамның әлауқаты қоғамның әлеуметтік модернизациясының басты назарында болатын жаңа тұжырымдамалық тәсілді білдіреді деп есептейді. Заманауи қоғам технологиялық, әлеуметтік және экономикалық факторлардың әсерінен жиі өзгерістерге тап болып жатқаны белгілі. Бірақ, «Бізді не бақытты етеді?» деген сұрақ қай кезде болмасын өзекті болып қала бермек. Қоғамның дамуын батыстық эмпирикалық және теориялық зерттеулерде экономика, әлеуметтану және психология салаларындағы пәнаралық байланыстар күн сайын кеңінен таралуда, олар тек материалдық әлауқатқа ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік-психологиялық әлауқат пен адамдардың өмірінің сапасына да назар аударып жатыр. Әр түрлі елдердегі адамдардың қаншалықты бақытты екеніне қызығушылық күннен-күнге артып келеді. Бұндай қызығушылық себептерінің бірі идеологияда жатыр десе де болады. Өйткені, қоғамда біз көбірек бақытқа ұмтылуымыз керек деген утилитаристік ілімнің идеясын қолдау күннен-күнге артуда. Ал, тәжірибелік тұрғыдағы себептерінің бірі бақыттың жағымды әсерлері туралы мәліметтердің артуы мысалы, бақытты азаматтардың

өмір сүру сапасы жоғары және әдетте, бақытты азаматтары бар елдерде тұрақтылық болады деген стереотип.

Бақытты түсіну және оның қоғамды дамытудағы, модернизациялаудағы және ілгерілеудегі рөлі біздің құндылықтарымызға, басымдықтарымызға және өмір салтымызға әсер ететіндіктен маңызды бола түсуде. Модернизациялық даму тек экономикалық және технологиялық құралдарды ғана қажет етпейді және адамдардың субъективті әл-ауқатын жақсартуға, соның ішінде психикалық, рухани, әлеуметтік және экологиялық салаларды жақсартуға бағынуы керек. Үкіметтің алдында өз азаматтарының бақыт деңгейін қалай арттыруға болатындығы туралы сұрақ туындайды. Кез келген саясат сияқты, бұл, ең алдымен, кейбір негізгі фактілерге, азаматтардың орта есеппен қаншалықты бақытты екендігіне, мүмкін деңгейден қаншалықты алыс екендігіне, бақыт жақсы немесе жаман жаққа өзгеретініне және елде бақыт үшін қандай жағдайлар басым болатынына назар аударуды талап етеді.

Бұл мақаланың мақсаты бақыттың негізгі дәстүрлі теорияларын қарастыру, оларды қоғам дамуының мақсаттары контекстіндегі заманауи тәсілдермен салыстыру, Қазақстандағы бақыт пен оны жаңғыртуды дамыту тұрғысынан зерттеу перспективаларын талдау болып есептеледі.

Әдіснама

Бұл мақалада талдаудың жалпы ғылыми және әлеуметтанулық әдістері қолданылды. «Бақыт» ұғымын тұжырымдамалаудың негізгі классикалық және заманауи тәсілдерін теориялық, тарихи және салыстырмалы талдау әлеуметтану дискурсы аясында «бақыт» туралы әлеуметтік идеялардың өзгеруін анықтайды. Сондай-ақ, халықаралық тәжірибені жалпылау бақыт құбылысының маңыздылығын дамуының мақсаты ретінде негіздеуге және бақыт зерттеулерінің рөлін мемлекеттік басқару тиімділігінің критерийі ретінде анықтауға ықпал етеді десек артық айтқандық болмас. 2006 жылдан 2019 жылға дейінгі Дүниежүзілік бақыт дерек-

терінің базасына әлеуметтанулық талдау және 2021-2022 жылдары жүргізілген жаппай сауалнамалардың нәтижелері бақыттың қоғам дамуының әртүрлі көрсеткіштерімен байланысын және жаңғыртылып жатқан Қазақстандағы бақыт динамикасын қарастыруға толықтай мүмкіндік береді.

«Бақыт» ұғымын тұжырымдау: классикалық және заманауи тәсілдер

Бақыт туралы әлеуметтік идеялардың эволюциясын қарастыру мәдени, философиялық, діни және ғылыми өзгерістердің әсерінен олардың даму тенденцияларының өзгеруін көрсетеді. Ежелгі Грецияда бақыт материалдық әл-ауқат немесе сәттілік ретінде емес, ақыл-ойдың дұрыс күйі, парасатты көзқарас, өзін-өзі қамтамасыз ету) және қалаулардың модерациясы ретінде тұжырымдалған [4]. Штрикер атап өткендей, эллинизм дәуіріндегі философиялық жүйенің пайдалылығының негізгі критерийі оның зерттеушілерін бақытқа жетелеу қабілеті болды [5]. Ежелгі философиялық жүйелерде бақыт өмірдің маңызды мақсаты ретінде қабылданса, Платон бақыт туралы «әдемі өмір» деп айта отырып, шын ізгі адамның әлеуметтік жағдайына қарамастан өз ұстанымына қанағаттанатындықтан, бақытты болу мүмкіндігін атап көрсетті [6]. Этиканың ғылым ретінде негізін салушы Аристотель бақыттың әртүрлі түрлерін біріктіретін және оларды ең жоғары игіліктерге қатысты талдайтын эвдаимонизм ілімін ашты. Аристотель Эвдаимонизмге сәйкес, «бақыт - адамзат қол жеткізген ең жоғары игілік», ол тағдырға және сыртқы әлемге тәуелді емес, ол тікелей ішкі еркіндік идеясымен байланысты. Эпикур қалауларын модерациялау арқылы толық тыныштық жағдайына (атараксия) қол жеткізген адам бақытты деп сендірді [7, 8]. Қалаулар классификациясын дамыта отырып, ол байлық пен атақ-даңқты аңсау адамды бақытсыз ететін абсурдтық қалаулар қатарына жатқызды.

Буддизм және даосизм сияқты шығыс философиясының алғашқы дәстүрлері

бақыт ұғымын жан тыныштығымен және дүниеге байланбаумен байланыстырды. Конфуций мен оның ізбасарлары үшін «жэнь» ұғымы басты ұғым болып табылады, олар ең бастысы адамгершілік негізгі ізгілікті білдіреді деп есептейді. Шығыстық қайта өрлеу дәуірінде бақыт антикалық философияның ықпалымен ортағасырлық араб-мұсылман философиясының негізгі категорияларының біріне айналды. «Бақыт» ұғымы әл-Фараби ілімінде ұсынылған, оның негізгі идеясы адам қайтыс болғаннан немесе осы ұрпақ жойылғаннан кейін адамзатқа қызмет ете алатын кемел білім мен жоғары моральдық нормаларға қол жеткізу болып табылады. Әл-Фарабидің айтуы бойынша, кез-келген адам бақытқа тек игі істер жасау арқылы қол жеткізе алады, ал оның ең жақсы әрекеттері ешқашан өлмейді. Әл-Фараби қалаларды ізгі және ізгі емес деп жіктейді. Ізгі емес қалалардың түрлері тұрғындар ұмтылатын жалған тауарлардың түрлерімен анықталады: тартымдылық, билік, құрмет, ойын-сауық. Тек ізгі қалалардың тұрғындары ғана бақытқа ұмтылады. Ізгі қалада адамдардың бірігуі өзінің мақсаты ретінде шынайы бақытқа ие болатын, бейбітшілік пен өзара қолдау орнаған, адамдар бақытқа жету үшін түрлі істерде бір-біріне өзара көмек көрсетеді. Философтың пікірінше, егер оны мекендейтін халықтар бақытқа жету үшін бір-біріне көмектесе, бүкіл жер ізгілікті болады [9].

Ортағасырлық христиандық дәстүр бақытты рухани құндылықтармен, жанның байлығымен және Құдайға жақындықпен байланыстырды, бақыт құдайлық тәртіппен үйлесімділік күйі ретінде қарастырылды. Дегенмен, Ф.Аквинский адамның рухани ғана емес, физикалық болмысына да назар аударды, яғни, тек көктегі ғана емес, жердегі бақытқа да ұмтылу қажеттігін көрсетті [10].

Қайта өрлеу дәуірі адамдардың бақыт туралы идеяларының метаморфозасын белгіледі; ағарту дәуірінде бақыт ақыл мен жеке құқықтар контекстінде қарастырыла бастады. Дүниеге жаңа көзқарастың негізгі мазмұны қоғамдық келісім қағидаттарына негізделген әлеу-

меттік құрылым идеясы болды. Оның құдайлық институттан айырмашылығы, егер ол тиімсіз болса, қайта қаралуы мүмкін. Мұндай концептуализацияларды жасау үшін бақыт әмбебап немесе барлығына арналған бақыт ретінде қарастырылуы керек. Джереми Бентам мен Джон Стюарт Милл утилитарлық көзқарасты дамытты, ол бақытты рахат алуды барынша арттыру және адамдардың көп саны үшін азапты азайту деп анықтады [11]. Бентам бақытты адамды қоғамның негізгі мақсаты, биліктің заңдылығының негізгі критерийі ретінде қарастырды және бақыттың сапасы мен мөлшерін есептеудің өзіндік жүйесі – Felicific calculus алгоритмін дайындады [12]. Ол барлық адамдар этикалық категория ретінде бақытқа ұмтылуы керек және үкімет оларды осы ұмтылыста қолдауы керек деген пікірде болды. Эразм Роттердамский үлкен ақылға ие адамдар көңілсіз, ауыр, достары аз және әлеуметтік жағынан аз табысқа ие болады деген сенімде. Мишель де Монтень бақыттың негізі шынайы достықта және дұрыс, позитивті философияда деп есептейді [12].

«Бақыт» ұғымын әлеуметтік тәртіптің негізі, әлеуметтік прогресс идеясы және адамның бақытқа құқығы ретінде тұжырымдау батыстық ғылыми дискурстың ажырамас бөлігіне айналды. Юсти «бақыт» ұғымын «мемлекет қонақ үй шаруашылығының да, жалпы қоғамның да әл-ауқатын, қауіпсіздігі мен бостандығын қатаң реттейтін жиынтық» ретінде қарастырды. О. Конттың теориясында бақыт позитивизмнің соңғы кезеңінің критерийі болып табылады, ол әлеуметтік прогрестен туындайтын таныстыру және келісім сезімдерімен бірге жүреді. Бұл процесте әлеуметтану билеуші топтар мен азаматтардың қолындағы құрал ретінде маңызды рөл атқаруы тиіс [13]. А. Смиттің айтуынша, егер әркім жеке мүдделерін ұстанатын болса, онда әлеуметтік тәртіп жеке адамдарға тән ізгілік, парыз және әділеттілік сезімдерінің арқасында сақталады [14]. Спенсер ләззат алуды немесе оған деген ұмтылысты әлеуметтік эволюцияның факторы ретінде қарастырды және қоғамда бақыттың болмауы мемлекет саясатының тиімсіздігін

көрсетеді деп сендірді [15]. Г. Зиммель тұжырымдамасында жеке адамның бақыты әлеуметтік өзара әрекеттесуге араласады және әлеуметтанулық талдауды қажет ететін әлеуметтік құбылыстар санатына енеді [16]. Э. Дюркгейм қоғамның жағдайын оның мүшелерінің бақыт деңгейімен тікелей байланысты моральдық күш ретінде қарастырды және қоғам мүшелері орта есеппен сезіне алатын «орташа бақыт» сияқты абстракті ұғым туралы жазды. Дюркгейм сипаттаған суицид түрлерінің бірі (аномиялық) қоғамдағы бақыт деңгейінің төмендеуімен байланысты [17]. П. Сорокин өз еңбегінде бақытты елемеге жол бермеуді де, оның маңыздылығын асыра сілтеуді атап өтті: «Прогрестің барлық критерийлері, олар қаншалықты әртүрлі болса да, бақыт принципін білдіреді және қамтуы керек» деген болатын [18].

XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың бірінші жартысындағы бақыттың позитивті идеологиясын сынға алу әртүрлі саяси факторлар мен оқиғалардың әсерінен субъективті әл-ауқат өзекті әлеуметтік білімнің тақырыбы ретінде өзектілігін жоғалтты. Алайда, XX ғасырдың екінші жартысынан бастап әлеуметтанушы ғылымдардың бақыт құбылысына деген қызығушылығы батыс әлемінің дамыған елдерінде қолайлы әлеуметтік-саяси контекстерінде, елеулі әскери қақтығыстардың болмауы, экономикалық және ғылыми-техникалық прогресс жағдайында айтарлықтай өсе бастады. Сонымен қатар, адам өмірінің мәні мен қоғамдық бақытқа жету мәселесіне қатысты классикалық идеяларға сұраныс бар. Соңғы жылдары экологиялық проблемалардың артуына және тұрақты даму тұжырымдамасының пайда болуына байланысты аскетизм теориясы мен практикасы қайта қарастырылуда. Атап айтқанда, XX ғасырдың екінші жартысында «буддистік экономика» тұжырымдамасы пайда болды, онда бақыт пен қоғамдық әл-ауқатқа қарапайым тілектер мен тұтынуды азайту арқылы қол жеткізу ұсынылады, бұл табиғатқа өндірістік жағынан зиян келтіруді азайтуға ықпалын тигізеді [19, 20]. Әр түрлі экологиялық қозғалыстар да осы бағытта жұмыс істейді. Конфуций және басқа ойшылдар ұсынған

адамгершілік принципі үйлесімді қоғамды қалыптастыруда маңызды рөл атқарады және мемлекеттік басқарудың негізі және қоғамдағы сенім мен әл-ауқат деңгейін арттыратын негізгі тәрбиелік принцип болып табылады. Қоғамдық әл-ауқатты жақсартуға және «бақыт экономикасы» тұжырымдамасын жасауға бағытталған мемлекеттік басқарудың қазіргі заманғы теориялары көбінесе утилитаризм этикасына сүйенеді, өйткені олар ләззатты өлшеу, ләззат пен азаптың тепе-теңдігін анықтау, пайдалылықты қорытындылау және т. б. әдістемелерін көрсетеді [21]. Қайта өрлеу дәуірінде адам өмірінің мәні мен оның бақыты туралы қызықты идеялар қазіргі заман тұрғысынан алға қойылған. Ағымдағы зерттеулер көрсеткендей, егер қарым-қатынас тым эмоционалды емес тұрақты болған жағдайда, жұмыс орнындағы достық пен бақыт әріптестер арасындағы сенім мен тапсырмаларға оң көзқарастың арқасында кез келген ұйымда ұзақ мерзімді өнімділікті жақсарту және қолдау өте маңызды [22, 23]. Осы саладағы басқа зерттеулер сенім мен достық деңгейі жоғары қалалардың экономикалық өркендеуі жоғары, бірақ басқаларға сенімі аз қалаларға қарағанда бақыттырақ екенін көрсетті [24]. Осылайша, біз бақыт теориялары мен оған жетудің бұрын ұсынылған әртүрлі тәсілдері бүгінгі күнге дейін жалпыға бірдей маңызды және қазіргі зерттеулер мен күнделікті тәжірибеде қайталанатынын көреміз. Дегенмен, өткен ғасырдағы бақыттың жақсы дәстүрлерін басқа, біз оны түсінудің жаңа тенденциясын көре аламыз.

Жалпы, қазіргі ғылыми әдебиеттерде бақыт деңгейі мен факторларын зерттеудің үш негізгі тәсілін жіктеуге болады. Бірінші тәсіл екі адамның бақыт деңгейіндегі айырмашылық әрқайсысының қажеттіліктерін қанағаттандыру дәрежесін анықтайтын объективті жағдайлардағы айырмашылықтарды көрсетеді деген тезиске негізделген. Сондықтан бақыт деңгейін арттыруға әсер ететін негізгі қажеттіліктерді және осы қажеттіліктерді қанағаттандыратын жағдайларды анықтау маңызды міндет болып табылады [25].

Екінші тәсілге сәйкес бақыт нақты шарттар мен эталондық стандарттарды

салыстыру процесінде анықталады. Егер адамның өмір сүруінің нақты шарттары оның түсінігінде анықтамалықтан төмен болса, онда ол өзін бақытты сезінбейді. Осылайша, төмендетілген стандарттар бақыт деңгейінің жоғарылауына әкелуі мүмкін. Демек, сыртқы жағдайлар тек бақыт деңгейіне жанама әсер етеді. Жағдайға байланысты адамдардың стандарттары олардың ұмтылыстарына, үміттеріне және өткен тәжірибелеріне байланысты өзгеруі мүмкін [25]. Сонымен, Т. Веблен өз еңбегінде адамдардың қажеттіліктерін қанағаттандыру механизмінің салыстырмалылығын көрсетті. Ол қоғамның әл-ауқатының жалпы көтерілуі адамның баюға деген жеке қалауын қанағаттандыра алмайтындығын атап өтті, өйткені бұл қалаудың негізі — игіліктерді жинақтауда басқалардан асып түсуге деген ұмтылыс [26]. Истерлин парадоксына сәйкес, бай адамдар кедейлерге қарағанда бақытты, бірақ табыстың өсуі бақыт деңгейінің жоғарылауына түрткі болмайды [27]. Э. Диннердің айтуынша, егер адамның ұмтылыстары мен қалаулары одан да тез өспесе кірістің өсуі бақыт деңгейіне әсер етеді [28].

Үшінші тәсілдің негізгі идеясы адамның бақыт деңгейі ұжымдық нормалар мен дәстүрлермен анықталатындығына негізделген. Ұлтаралық айырмашылықтар адамның бақыт пен қайғы туралы субъективті түсінігінен гөрі когнитивті мәдени нормалардағы айырмашылықтардың салдары болып табылады [29]. Барлық үш тәсіл бірін-бірі толықтыратындықтан, оларды бірге қарастыру өте маңызды.

Экономист Лэйардтың пікірінше, азаматтардың бақыты үкімет өз бағытын жоғары кезінде ескеруі керек нәрсенің бірі - тиімділіктің жалғыз көрсеткіші болып табылатын байлықты көбейту адамдардың бақытын арттыру [30]. М. Селигман «Біз «өмірге қанағаттану экономикасына» кіреміз, кәсіптегі жетістік негізінен, өмірдің мәні мен тұлғааралық қатынастарға тікелей байланысты, ал мемлекеттің саясаты жалпы әл-ауқатты көбейтуге бағытталуы керек және оның жетістігі мен сәтсіздігін әл-ауқатпен өлшеуге болады» деген пайымда [31].

«Бақытты сәулет» және «бақытты қалаларды» құру саласындағы зерттеу-

лер белсенді дамып келеді. Ч. Монтомгери қалалық ортаны жақсарту адамдардың бақытына әсер етіп қана қоймайды, тіпті альтруизм, ізгі ниет деңгейін арттырады және қалалардағы қылмыс деңгейін төмендетеді деп есептейді. Мысал ретінде ол Богота қаласын (Колумбия) келтіреді, онда қала мэрі Э.Пеньялоса қаладағы автомобиль көлігін қысқарту, жаяу жүргіншілер мен велосипед жолдарын дамыту және жасыл кеңістіктер құру арқылы «бақыт микроклиматын» жақсартты. Бәлкім, осы өзгерістердің әсерінен қалада қылмыс фактілері қысқарды [32].

Қалалық кеңістікті ұйымдастыру сапасы мен тұрғындардың бақыт деңгейі арасындағы тікелей байланысты көрсететін тағы бір мысал, өкпені қысатын сәулет, қымбат өмір, халықтың тығыздығы, тұрақ орындары мен саябақтардың жетіспеушілігімен көрініс тапқан Нью-Йорк қаласы болып табылады. Британдық Колумбия университеті мен Гарвард ғалымдарының әлеуметтанулық зерттеулері Нью-Йорк Американың ең бақытсыз қаласы екенін көрсетті. Сонымен қатар, ғалымдар қала қолайсыз жағдайларға қарамастан адамдарды тартады деп түсіндірді, өйткені адамдар көбінесе материалдық әл-ауқат үшін бақытты құрбан етуге дайын [33].

Басқа зерттеулер табиғатқа жақын ауыл тұрғындары қала тұрғындарына қарағанда бақытты, алшағын қалалардың тұрғындары мегаполистерге қарағанда бақыттырақ екенін көрсетеді [34, 35]. Сондықтан да болар, біз қала (өркениет) өзінің жылдамдығымен, тұтынушылық және рационалистікпен адамның шыннайы болмысын бұрмалайды және адамның тыныштығын алады. Сол үшін де бақытты табиғатқа, табиғилыққа жақындау және өркениеттен алыстау арқылы іздеу керек деген ой адамзат тарихында үздіксіз қайталануда [36, 37].

Осылайша, ғылыми әдебиеттерді талдау әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдағы бақыт ұғымын институционализациялау процесін, олардың даму тенденцияларының ежелгі бұлыңғырлықтан нақты ғылыми жаңалыққа өзгеруін, сондай-ақ тиісті зерттеулерді жүзеге асырудың жоғары маңыздылығын көрсетеді. Болашақта

бақыт тұжырымдамасының жаңа модельдері де сұранысқа ие болады, өйткені бақыт ұғымы саяси және медиалық дискурста белсенді қолданылады және ЖІӨ-ге балама ретінде субъективті әл-ауқат көрсеткішін қолдану бастамалары ұсынылады.

Бақытты өлшеудің әдіснамалық және әдістемелік аспектілері

Жан басына шаққандағы ЖІӨ және АДИ сияқты дәстүрлі көрсеткіштер маңызды, бірақ олар қоғамның әл-ауқаты туралы толық мәлімет бермейді. Бақыт туралы зерттеулер мемлекетке өз халқының өмір сүру деңгейін тек экономикалық көрсеткіштер негізінде ғана емес, сонымен бірге олардың бақыт деңгейі мен өмірге қанағаттануы негізінде бағалауға мүмкіндік береді. Әлеуметтік немесе адам дамуының объективті көрсеткіштері субъективті әл-ауқатпен байланысты болмауы мүмкін. Истерлин экономикалық өркендеу қоғамға немесе жеке адамға бақыт сыйлайтын дәстүрлі қағидаға дегенге күмән келтіреді [38]. Ол қанықтыру эффектісі бар екенін анықтады: барлық негізгі қажеттіліктер қанағаттандырылған табыс деңгейін еңсерген адамдар табыстың өсуімен өмірдің қанағаттануының жоғарылауын байқамайды. Кусаго жапон қалаларының даму көрсеткіштерін сараптай отырып, ЖІӨ мен АДИ өмірге қанағаттанумен байланысты емес екенін көрсетеді [39]. ЖІӨ және АДИ бойынша бірінші орында тұрған қалалар өмірге қанағаттанушылықты қарастырғанда жоғарғы орында тұрмайды. 2020 жылдың деректеріне талдау жасай отырып, біз, мысалы, Қазақстанда жан басына шаққандағы ЖІӨ және АДИ деңгейі әлемдегі ең бақытты екінші ел Мексикаға қарағанда сәл жоғары екенін анықтадық. Ал, экономикалық көрсеткіштері төмен Өзбекстан мен Қырғызстан экономикалық дамуда табысты басқа посткеңестік елдердің бақыт деңгейі бойынша алда келеді. Объективті және субъективті көрсеткіштердің сәйкес келмеуі елдің жалпы әл-ауқаты тек экономикалық өсімге және басқа да материалдық жағдайларға байланысты емес екенін және әртүрлі ел-

дерде оның анықтауыштары арасында айырмашылықтар бар екенін көрсетеді. Бақытты зерттеу экономикалық көрсеткіштерді толықтыра алады және елдердің дамуының әлеуметтік және психологиялық аспектілерін ескере алады, бұл прогресті неғұрлым жан-жақты зерттеуге ықпал етеді.

Ғылыми әдебиеттерде «қайталанған модернизация» мен бастапқы модернизацияның басты айырмашылығы оның басты міндеті енді адамдардың материалдық қажеттілік-терін қанағаттандыру үшін экономиканы дамыту ғана емес, олардың бақыт пен өзін-өзі көрсету қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін өмір сүру сапасын арттыру болып табылады деген пікір бар [40]. Қазіргі уақытта бақыт жеке ғылыми міндет болудан макро-микроэкономикалық және саяси тиімділік көрсеткішіне айналды.

Бүгінгі таңда әлемдегі бақыттың деңгейін бағалайтын ең танымал зерттеулер - британдық «Жаңа экономика қоры» зерттеу орталығы жүргізетін халықаралық бақыт индексі және БҰҰ жүргізетін бүкіл әлемдік бақыт туралы баяндама. Бұл зерттеулерде қоғамдық әл-ауқатты бағалау мен «есептеудің» әртүрлі критерийлері бар. Айта кету керек, әлемде жүздеген түрлі бақыт индекстері бар.

Жалпы, екі топты бөліп көрсетуге болады: 1) негізгі көрсеткіштердің бірі ретінде әл-ауқаттылықты есепке алу және халықтың пікірін есепке алмау, 2) адамдардың өзін-өзі қабылдауы мен объективті көрсеткіштеріне негізделген. Олардың әрқайсысының өз артықшылықтары мен кемшіліктері бар, бұл олардың сенімділік дәрежесіне әсер етеді [41-43]. Зерттеушілер бақытты есептеудің индекстік әдіс-терінің жалпы кемшіліктерін атап өтті. Бұл, атап айтқанда, жеке индекстер салаларындағы проблеманы интегративті көрсеткіштермен толық көрсетпеу, елдік ерекшеліктерді, мәдени және этникалық ерекшеліктерді ескермеу, индекстердің құрамдас бөліктеріне тағайындалған зерттеушілердің жеткіліксіз негізділігі [44].

Бақытты бағалаудың ең тиімді әдістері - сауалнама әдістері. Әр жылдары бақыт шкаласы (Фордис), өмірге қанағаттану шкаласы (Динер), ең айқын

және бәріне жарамды Оксфорд бақыт сауалнамасы (Аргайл) дайындалды. Р.Венховеннің пікірінше, эмпирикалық құбылыстардың қатысуы респонденттің жеке бақыт деңгейін өзін-өзі бағалау әдісінің жеткілікті және сенімді екенін білдіреді [45]. Мұндай зерттеулерде бақыт дегеніміз, ең алдымен, өмірге жалпы қанағаттану немесе жалпы өз өмірін жан-жақты бағалау. Осылайша, «біз бақыттың не екенін түсінеміз және оны сұрақтар қою арқылы өлшей аламыз» [46]. Мұндай сұрақтарды әртүрлі әлеуметтанулық эмпирикалық зерттеулердің мазмұнына қосуға болады. Мысалы, клиникалық сұхбаттар, өмірбаяндық және «конфессиялық» сауалнамалар, ал сұрақтар «басқа» тұжырымдалуы мүмкін немесе бақыт тақырыбына тікелей қатысты жасырын сипатта болуы мүмкін. Сонымен қатар, бақыт тақырыбына тікелей әсер етуі немесе онымен байланысты емес пайымдаулар жиынтығы сияқты көрінуі мүмкін. Сауалнама әдістерінің қиындықтары болса да нәтижелерді пайдалану және түсіндіру индекстерді құруға негізделген тәсілдерге қарағанда өмірге субъективті қанағаттану туралы ақпараттың сенімді көзі болып табылады.

Бақыт деңгейінің баламалы индекстері мен көрсеткіштері ЖІӨ-ге қатысты көмекші функцияны іске асырады, бірақ оны толықтай алмастыруға қабілетті емес. Алайда, соңғы жылдары бақытты ғылыми әдістерді қолдана отырып зерттеу әрекеттерімен байланысты күрделі интеллектуалды қозғалыстың қалыптасу фактісінің өзі бұл мәселенің ерекше маңыздылығын және оған қоғам, ғылым және үкімет тарапынан қызығушылықтың артуы туралы айтады.

Венховеннің пікірінше, адамдар танытын бақыт деңгейі белгілі бір қоғамның адамдар өмір сүруі үшін қаншалықты қолайлы және жайлы екенін көрсететін маңызды көрсеткіштердің бірі болып табылады. Бақыттың қоғамдағы прогресті бағалау үшін сенімді өлшем ретінде пайдалануға болатынын көрсетеді [47]. Бақыттың шарттары мен бақытты моральдық бағалау туралы идеяларда айтарлықтай айырмашылықтар болғанымен, бақыттың өзі әмбебап ұсыныс болып есептеледі. Барлық па-

расатты адам өмір сүріп жатқан өмірін қаншалықты жақсы көретінін бағалай алады, сондықтан ол туралы сұрақтарға жауап бере алады. Сондықтан да болар, түрлі сауалнамалар нәтижесінде дүние жүзінде «білмеймін» деген жауаптардың пайызы өте төмен [48]. Дегенмен, жауап беру мінез-құлқында мәдени айырмашылықтар болуы мүмкін, мысалы, жауап шкаласының ортасын таңдау үрдісі және «бақыт» және «қанағаттану» сияқты сөздер барлық тілдерде әртүрлі коннотацияларға ие болады. Мұндай «мәдени өлшемдерге бейімділік» бар екеніне күмән жоқ; мәселе бұл бұрмаланудың қаншалықты үлкен екендігінде. Р. Винховеннің бағалауы бойынша ол 5% -дан аспайды.

Бақыт деңгейін өлшеу әдістемесі туралы айтатын болсақ, сауалнамада сұрақты дұрыс қою мәселесін айналып өту мүмкін емес. Зерттеулерде сауалнаманың әртүрлі әдістері қолданылады: тікелей және жанама сұрақтар, ашық және жабық сұрақтар, бір реттік ретроспективті сұрақтар және қазіргі уақытта бақыт туралы қайталанатын сұрақтар. Қолданылған сұрақтардың барлығы бақыт анықтамасына сәйкес келе бермейді, мысалы, «біреу сіздің жасыңыздағы адамдардың көпшілігінен гөрі өзін бақытты деп санайды ма, жоқ па?» деген сұрақ, яғни бұл сұрақты адекватты сұрақтар қатарына кіргізе алмас едік. Әлеуметтанулық және психологиялық дәстүрлерде респонденттің өз бақыт деңгейін субъективті бағалау туралы сұрақтарды қолдану әдеттегідей қалыпты болып саналады. Мысалы, мұндай бағалау Г. Кантрил, Р. Лайкерт және басқаларында кездеседі [49-51]. Осы типтегі сұрақтар жалпы өмірге қанағаттану туралы сұрақтарға жатқызылады. Еуропалық әлеуметтік зерттеуде адамдардың субъективті әл-ауқатын зерттеу үшін «жеке және әлеуметтік әл-ауқат модулі» әдісі қолданылады [52]. Респондентке полярлық нүктелерді вербалды түрде түсіндірумен 11 сандық санатты таңдау ұсынылады – «0» «өте бақытсыз» және «10» «өте бақытты». Жауаптар палитрасының басқа ықтимал нұсқалары ауызша индикаторлары бар немесе онсыз жеті немесе бес категориялы та-

разылар болуы мүмкін (мысалы, «өте бақытты», «бақытты», «бейтарап сезіну», «ішінара бақытсыз», «өте бақытсыз»). Пішініне қарамастан, бұл өлшемнің нәтижесі адамның өмір сүру сапасын категориялық бағалау болып табылады. Жауап беру үшін көп өлшемді шкалаларды қолданған кезде шкаланың әртүрлі бөлімдері арасындағы қашықтықты салыстыру сәті өте маңызды. Яғни, аналитикалық модельдерді дәл және сауатты құру, сондай-ақ полярлық жауап тенденцияларын тегістеу үшін респонденттердің абстрактілі шкаласында екі мен үш арасындағы қашықтық бес пен алты арасындағы және тоғыз мен ондық арасындағы қашықтыққа тең болуы керек.

Бақыттың кез келген ұсынылған өлшемдері шынайылық және ашықтық үшін тексерілді және сынақтан өткендер 1964 жылы Р.Венховен жасаған Дүниежүзілік бақыт деректер базасының «Бақыт өлшемдерінде» тізімделеді. Бүгінгі таңда «бәрі бар мұрағатында» бақыт түсінігіне қатысты 25 000 стандартталған деректер сипаттамасы бар. Мысалы, «Әлемдік бақыт дерекқорының библиографиясында» 2006-2020 жылдар аралығындағы Қазақстандағы бақыт туралы 18 ғылыми басылымдар тізімі берілген. Бүгінгі таңда бүкіләлемдік бақыт туралы деректер базасында Қазақстандағы орташа бақыттың 69 нәтижесі және 480 корреляциялық нәтижесі бар және оларды мына сілтеме арқылы көріп, танысып шығуға мүмкіндік бар: <https://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/nations/kazakhstan-220/correlational/>. Бұл дерекқор зерттеудің барлық нәтижелерін стандартты форматта және терминологияда электрондық іздеу беттерінде қалай бар солай сипаттайды. Ең қызығы, ақпаратты әртүрлі белгілер бойынша сұрыптауға болады, мысалы, тақырып бойынша (мысалы, табысына байланысты), халық бойынша (мысалы, кедей елдер) және әдіс бойынша (мысалы, эксперименттік зерттеулер) және т.б. Бәрі бар мұрағат зерттеу синтезін, сипаттамалық шолуларды, сондай-ақ сандық метаанализді жеңілдетуге қызмет етеді. Сонымен, жиналған мәліметтер негізінде ғалым 1970 жылдан

бастап адамзат жалпы бақытты болды деп мәлімдейді. Зерттелген әлемнің 148 мемлекетінің тек 37-сі бақыт индексін 5-тен төмен (0-10 шкаласы бойынша) және 35 ел 7-ден жоғары көрсетеді. Алайда, бұл үрдіс дамушы елдер мен үшінші әлем мемлекеттеріне қарағанда Еуропа мен АҚШ-тың дамыған елдеріне тән. Әлемдік державалардың көпшілігінде бақыттың орташа көрсеткіші өсті, тек жекелеген ұлттар ғана оның жалпы экономикалық өркендеу мен жаһандық технологиялық прогресс аясында төмендегенін көрсетеді. Сондай-ақ «бақытты өмір сүру жылдары» деп аталатындардың өсуі байқалады. Әр түрлі елдердің тұрғындары арасында «бақыт дисперсиясының» төмендеуі немесе оның теңсіздігі байқалады; алайда, бұл көрсеткіш елдегі демократия, толеранттылық және бостандықтың даму деңгейімен тығыз байланысты [53].

Әр түрлі халықтардың бақыт деңгейін бағалаудағы әртүрлі тәсілдерді толықтыруы әл-ауқат пен өмір сапасының индикаторларын объективті талдауға жақындауға ықпал етеді. Халықаралық ұйымдардың көптеген әрекеттері және жекелеген елдердің үкіметтік бастамалары оны құруға деген ұмтылысты көрсетеді. Осылайша, ұлттық деңгейде Бутан және Таиланд үкіметтері бақытты қоғамды мақсат ететін даму стратегияларын дайындауда жаңа көзқарас негізінде прогресті өлшеу модельдерін енгізуде [54, 55]. 2011 жылы БҰҰ Бас Ассамблеясы Бутанның бастамасымен және Франция, Ұлыбритания және Жапония сияқты 50-ден астам мемлекеттің бірлескен авторлығымен «Бақыт: дамуға біртұтас көзқарас» қарарын қабылдады, онда бақытты әр елдің даму көрсеткіші ретінде пайдалану ұсынылады [56]. Қазіргі уақытта белгілі бір әдістер бойынша (Франция, Ұлыбритания, Қытай және т.б.) бір елдің шеңберінде есептелетін бірқатар ұлттық индекстері бар. Осылайша, біз бақыт сияқты ұғымды зерттеу және пайдалану тек іргелі ғылым өкілдерін ғана емес, сонымен қатар мемлекеттік басқару практиктерін де алаңдататынын байқаймыз. Әртүрлі елдердің үкіметтерінің бақытты өлшеудің әмбебап әдісін табуға және мемлекеттік басқарудың тиімділігін бағалау үшін алынған нәтижелерді қолда-

нуға бағытталған көптеген әрекеттері қазіргі уақытта теориялық және практикалық қызметтің жеке бағытына айналуда. Бақытты өлшеудің бірыңғай әдістемесі жоқ, мүмкін болмауы керек, бірақ оны құруға деген ұмтылыс, біздің ойымызша, кез-келген елдің қоғамы мен мемлекетінің өзара әрекеттесуінің тиімділігін арттырудың маңызды факторы болып табылады.

Қазақстандағы бақыт динамикасы: дүниежүзілік бақыт дерекқорын пайдалану тәжірибесі

Дүниежүзілік бақыт дерекқорында жиналған зерттеу нәтижелері респонденттердің халықтың тұрақты іріктемелі сауалнамаларында өмірге қанағаттану туралы сұрақтарға жауаптарының орташа мәнін анықтау арқылы әртүрлі елдердегі бақыт деңгейін талдауға мүмкіндік береді (қараңыз.: <https://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/nations/kazakhstan-220/>). Қазақстандағы бақыт үрдістерін талдау үшін біз 2010-2019 жылдар кезеңінде елдердегі орташа

Бақыт туралы 2010-жылдар деп аталатын және World Happiness Database-тың ұсынылған рейтингтік есепті қолдандық. Бұл есеп әр түрлі елдердің респонденттерінің өмірге қанағаттануын 0-ден (қанағаттанбаған) 10-ға дейінгі (қанағаттандырылған) сандық шкала бойынша бағалауы негізінде көрсетілген кезеңдегі деректерді топтастырады. Осы бағалаулар бойынша Қазақстан әлемнің барлық елдерінде бақыттың орташа деңгейі рейтингінде орта бөлікте тұр (2010-шы жылдардағы жауаптардың орташа мәні 6,6-ны құрайды). Рейтингті Дания (8,2) бастап тұр, соңғы орында Танзания (3,8). Посткеңестік елдер бойынша деректерді талдау Қазақстандағы бақыттың орташа бағасы өңірдің Орта Азия бөлігіндегі елдермен – Өзбекстанмен және Қырғызстанмен салыстырғанда төмен және өңірдің Шығыс Еуропа және Закавказье бөлігіндегі елдермен салыстырғанда жоғары екенін көрсетті.

Қазақстанда жалпы халық арасындағы бақыттың орташа деңгейі туралы салыстырмалы деректер 2006 жылдан бастап қолжетімді (1-кесте).

1 кесте - Қазақстан Республикасындағы бақыт үрдісі*

Жыл	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2019
Орта бақыт	6,27	6,42	6,17	6,05	6,28	6,58	6,63	6,74	6,71	6,5	6,77	6,92	7,22

*<https://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/nations/kazakhstan-220/distributional-findings/>

1-кестеде біз 2009 жылы бақыттың ең үлкен төмендеуін көреміз, яғни 6,05-ке дейін, содан кейін 2010 жылдан бастап бақыт деңгейі 6,5-ке дейін төмендеген. 2015 жылды қоспағанда, бақыттың өсу үрдісі байқалды. Бақыттың ең жоғары деңгейі 2019 жылы байқалды, онда ол 7,22 көрсетті. Қазақстандықтардың бақыт деңгейінің төмендеуі 2008-2009 жылдардағы жаһандық дағдарыспен байланысты және ұлттық валютаның құлдырауы 2015 жылмен тұспа-тұс келді.

Өмірге қанағаттану эмоционалды күйден уақыттың салыстырмалы тұрақтылығымен ерекшеленеді. Rothmsn&Veenhoven [57] атап өткендей, әл-ауқаттың жақсы деңгейі адамның қажеттіліктерін қанағаттандыруды білдіреді, ал когнитивті қанағаттану

қалаулардың орындалғанын көрсетеді. Бұл компоненттер жыл сайын Gallup World Poll сауалнамасында зерттеледі, мұнда аффективті компонент – адамның кеше өзін қалай сезінгені туралы сұрақтар сериясы арқылы, ал когнитивті компонент – өз өмірін «ең жақсыдан» «ең нашарға» дейінгі 11 сатылы шкала бойынша бағалау арқылы жүзеге асады.

Қазақстанда танымдық компоненттің көрсеткіші (5,8) аффективтіден (7,71) едәуір төмен. Танымдық қанағаттанудың неғұрлым төмен деңгейі мен аффективті бақыттың жеткілікті жоғары деңгейі арасындағы алшақтық тек Қазақстанға ғана емес, посткеңестік кеңістіктің көптеген елдеріне де тән. Мұндай диспропорция «қуанышты наразылық» ретінде сипатталады, бұл халықтың әл-ауқаты

төмен болған кезде жоғары қанағаттанушылықты сезінетін «депрессияға ұшыраған» қанағаттану жағдайынан гөрі оптимистік комбинация [57].

World Happiness Database сонымен қатар, стандартты ауытқу арқылы өлшенетін дүние жүзіндегі азаматтар арасындағы бақыт теңсіздігі туралы деректерді қамтиды. 2010 жылдардағы Қазақстандағы бақытты сезінудің стандартты ауытқуы 0-10 шкала бойынша 2,35. Салыстыру үшін мына деректерге назар аудару қажет: бақыт теңсіздігі ең аз елде – Нидерландыда бұл көрсеткіш 1,43, ал бақыт теңсіздігі ең жоғары елде – Йеменде – 2,96. Әлемнің 157 елінің арасында бақыт теңсіздігі бойынша Қазақстан 95-ші орында, яғни әлем елдері рейтингінің ортаңғы бөлігінде көрініс тапқан. 2010-2020 жылдар кезеңіндегі State of Nations деректері Қазақстандықтардың бақытына өз өмірімен жоғары немесе төмен деңгейде әсер ететін кейбір факторларды анықтауға мүмкіндік береді. Қазақстандағы жалпы қанағаттанушылыққа экономикалық мән-жайлар негізгі әсер етеді: $r = +,25^{**}$. Айта кету керек, бақытты бағалау үшін оның табыс деңгейі аса маңызды емес, адамның өзінің материалдық жағдайына субъективті қанағаттануы, бұл талаптардың деңгейіне және оған ең аз қолайлы болып көрінетін өмір салтына байланысты. Қазақстанда әлеуметтік жағдайдың өзін-өзі бағалауы мен қазақстандықтардың бақыты арасында теріс корреляция тіркелген: $r = -.19^{**}$. Бұл әлемде байқалған оң корреляциядан ерекшеленеді және адамдардың қоғамдағы жағдайын жоғары бағалайтынын, олардың қалаулары мен қажеттіліктерін жүзеге асыруды қабылдау деңгейінің төмен екендігін көрсетеді. Бұл тенденция тереңірек зерттеуді қажет етеді. Қазақстандықтар неғұрлым білімді болса, адамдар өзін соғұрлым бақытты сезінеді екен: $r = +.15^{**}$. Білім адамның мүмкіндіктерін кеңейтеді және осыған байланысты Қазақстан басқа да посткеңестік елдер сияқты дүние жүзінде дерлік байқалатын үлгіні көрсетіп отыр.

Қазақстанда жас пен бақыттың арасында теріс корреляция табылған барлық посткеңестік елдерге қарағанда

жас пен бақыт арасында сызықтық байланыс жоқ. Гендерлік айырмашылықтар қазақстандықтардың бақытына әсер етпейді, ал ерлер мен әйелдердің бақытында айырмашылықтың болуы әлемнің көптеген елдері сияқты Қазақстанға тән емес. Сондай-ақ, зерттеулер Қазақстанда отбасылық жағдайдың бақытқа әсер етпейтінін анықтады. Бұл қарым-қатынастың бағыты әртүрлі елдерде айтарлықтай қарама-қайшы – кейбіреулерінде некеде тұрған адамдар некесіз адамдарға қарағанда өз өмірлеріне көбірек қанағаттанады; ал басқаларында ешқашан үйленбегендер өмірге барынша қанағаттанады. Статистикадан байқайтынымыз, қазақстандықтардың бақыты үшін балалардың болуы маңызды, бұл оң және теріс корреляциялар байқалатын көптеген елдердегі жағдайдан ерекшеленеді. Сондай-ақ, Қазақстандағы халықтың бақыты үшін олар әлеуметтік ұйымдарға қатысу мен бақыт арасындағы оң корреляциялық байланыс байқалатын әлемнің неғұрлым дамыған елдерінен айырмашылығы, қандай да бір әлеуметтік ұйымдардың мүшелері болып табылатыны маңызды емес.

Дүниежүзілік бақыт дерекқорынан алынған мәліметтерді талдаудан басқа, біз ҚР Ұлттық статистика бюросы (2020 ж., N= 11 909) және философия, саясаттану және дінтану институтының тапсырысы бойынша (2021 ж., N =1500) жүргізген жаппай сауалнамалардың кейбір нәтижелерін береміз. Бұл зерттеулер Қазақстанда ауыл тұрғындары қалалықтарға қарағанда бақытты екенін көрсетеді: $r = + 0, 132^{**}$. Діндарлық пен бақыт деңгейі ($r = +0,073^{**}$) арасындағы әлсіз статистикалық маңызды оң байланыс, сондай-ақ исламға конфессиялық тиістілік ($rs = +0,143^{**}$) мен православиелік тиістілікпен теріс байланыс ($RS = -0,120^{**}$) арасындағы оң байланыс бар. Діни және этникалық факторлардың қабаттасуы байқалады. Ұлты (қазақ болуы) мен респонденттердің бақыты арасында әлсіз, бірақ әлі де статистикалық маңызды оң байланыс анықталды: $r = -. +.083^{**}$. Бұл Қазақстан бақытты бағалау негізінен ұлттық-мәдени факторлардың әсерінен қалыптасатын және көрініс табатын елдер тобына жатқызылған

еларалық зерттеу деректерімен сәйкес келеді [58]. Кейінгі зерттеулер барысында қазақтардың мұсылман болғанына қуанғаны үшін бе, әлде мұсылмандар қазақ болғанына қуанғандықтан ба? деген сұраққа жауап табу керек.

Қазақстандағы бақытты зерттеудің одан әрі бағыттары ретінде әл-ауқаттың әмбебап және мәдени-тәуелді аспектілері контекстінде жеке және елдік деңгейде субъективті әл-ауқаттың детерминанттарын тереңірек талдауды белгілеуге болады. Бұл білім бақытты және саналы өмір сүруге жағдай жасау үшін жеке, қоғамдық және мемлекеттік деңгейдегі күш-жігерді бағыттауға көмектеседі.

Қорытынды

Қоғамды дамыту және модернизациялау парадигмасын жасауда бақыт тұжырымдамасын қолдану дәстүрлі экономикалық және әлеуметтік даму модельдерінен асып түсетін қызықты және перспективалы зерттеу бағыты болып табылады. Әл-ауқаттың объективті және субъективті көрсеткіштерін біріктіру адамдардың объективті фактілері мен пікірлерін ескере отырып, модернизациялық процестерді тереңірек және жан-жақты талдауға мүмкіндік береді. Бұл тәсіл модернизацияның қоғамның әл-ауқатына қалай әсер ететіні туралы толық түсінік алуға көмектеседі. Бақыт туралы зерттеулер таза материалдық байлықтан әл-ауқат пен өмір сапасының көрсеткіштеріне баса назар аудару арқылы экономикалық парадигмаларды өзгерте алады. Бақыт экономикалық және әлеуметтік көрсеткіштермен қатар қоғам дамуының басты мақсаты бола алады. Бұл қоғамдық әл-ауқат пен бақытты арттыру мақсатына көшу арқылы қоғамдық дамудың тұрақты және біркелкі формаларына әкеледі. Бақыт индекстері мемлекеттік бағдарламалар мен саясаттардың тиімділігін бағалау құралы бола алады, бұл қоғамға олардың тиімділігін дәлірек бағалауға көмектеседі.

Қазақстан табысты экономикалық дамушы ел қатарына кіреді және өмір сүру деңгейі мен қанағаттанушылығының

біртіндеп арту үрдісін көрсетеді. Бүгінгі таңда ел экономикалық, әлеуметтік және саяси жаңғырудың үшінші кезеңін бастан кешуде, ол жалпы адамдардың әл-ауқатын және олардың өмір сүру сапасын арттыруға бағытталған. Бақыт туралы зерттеулердің нәтижелері қазақстандық Үкімет жаңғыртудың неғұрлым тиімді стратегиясын әзірлеу үшін пайдалануы мүмкін құнды мәліметтерді көрседі. Біршама жылдар ішінде динамикада ұсынылған сенімді салыстырулар Қазақстандағы реформалардың қаншалықты прогрессивті екендігі, олардың халыққа пайдасын тигізе ме және оның өмірге қанағаттану деңгейіне әсер ете ме деген тұжырымдар үшін сенімді негіз бола алады. Халықаралық бақыт рейтингтері әр түрлі елдердің әл-ауқат деңгейін салыстыруға, жалпы үрдістер мен айырмашылықтарды анықтауға, Қазақстанға басқа елдердің тәжірибесінен үйренуге және табысты тәжірибелерді енгізуге мүмкіндік береді. Қазақстанда бақытқа әсер ететін факторларды сәйкестендіру мемлекеттік саясатты әзірлеу және шешімдерді қабылдау үшін маңызды, өйткені, адамдарды бақытты немесе бақытсыз ететін нәрсені түсіну Үкіметке қоғамның өмір сапасы мен әл-ауқатын жақсартатын шараларға назар аударуға мүмкіндік береді.

Бақытты модернизация стратегиясына біріктіру үйлесімді, тұрақты және дамыған қоғам құруға ықпал етуі мүмкін. Алайда, бұл үкіметтің, академиялық мекемелердің және жалпы қоғамның бірлескен күш-жігерін тереңірек зерттеулер жүргізу және азаматтардың бақыт деңгейін арттыруға бағытталған нақты стратегиялар мен тәжірибелерді дайындауды қажет етеді. Біз Қазақстанда бақыт зерттеулері кеңейіп, прогрестің адами аспектілеріне назар аударуға және ел дамуының неғұрлым теңдестірілген және тұтас стратегиясын жасау үшін негіз болуға көмектеседі деп үміттенеміз.

Қаржыландыру

Бұл зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитетімен қаржыландырылған (Бағдарлама ЖТН № BR20280977 «Қазіргі

жаһандық өзгерістер жағдайындағы әділеттілік мазмұнына және оны қазақстандық қоғамда іске асырудағы заманауи концептуалды тәсілдер»).

Әдебиеттер тізімі

1 Суховерхов А.В., Калитко С.А. Теория счастья в XXI в.: в поисках социально-экономических оснований // *Вестник Томского государственного университета*. – 2022. – № 478. – С.50-57.

2 Лаврова Н.А. Экономика счастья // *Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета*. – 2012. – № 4. – С. 31-35.

3 Pryce-Jones, J. Happiness at work: Maximizing your psychological capital for success. Wiley Blackwell. – 2010. <https://doi.org/10.1002/9780470666845>.

4 Петрова Л.А. Взаимосвязь «Физики» и этики в философии Демокрита и Эпикура на примере понятия счастья // *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. – Тамбов: Грамота. – 2014. – Т. 10. – № 48. – С. 120-122.

5 Striker G. Ataraxia: Happiness as tranquility // *The Monist*. – 1990. – Vol. 73. – № 1. – P. 97-110.

6 Гусейнов А.А. Этика Аристотеля. – М.: Мысль. – 1984. – С. 51.

7 Бровкин В.В. Концепция добродетели у Эпикура // *Scholae. Философское антиковедение и классическая традиция*. – 2012. – Т.6. – № 2. – С. 340-349.

8 Комарова Л.А. Пути достижения истинного счастья в философском учении Эпикура // *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена*. – 2012. – № 146. – С. 47-52.

9 Аль-Фараби. Трактат о взглядах жителей добродетельного города // Абу Наср Аль-Фараби. Добродетельный город. Философские трактаты. RS: Международный клуб Абая. – 2014. – С.127-212.

10 Задворнов А.Н. Генезис представлений о счастье в европейской и евразийской философии // *Вестник Вятского государственного гуманитарного университета. Философские науки*. – 2015. – С. 23-29.

11 Гончарова О.О. Счастье для всех: Забытый концепт или новое основание социального порядка? // *Социология власти*. – 2019. – Т.31. – № 4. – С. 185-187.

12 Baujard A. A return to Bentham's felicific calculus: From moral welfarism to technical non-welfarism // *The European Journal of the History of Economic Thought*. – 2009. – Vol. 16. – № 3. – P. 431-453.

13 Veenhoven R. Sociological theories of subjective well-being // *The Science of Subjective Well-Being: a Tribute to Ed Diener*. – New York, Guilford Publications. – 2008. – P. 44-61.

14 Смит А. Теория нравственных чувств // А.Смит. – М.: Республика, 1997. – 351 с.

15 Кон И.С. Социологическая концепция Герберта Спенсера // *История буржуазной социологии XIX — начала XX века*. – М.: Наука, 1979. – С. 40-52.

16 Качур Н.В. Эволюция социологической интерпретации счастья // *Известия Саратовского университета. Новая сер. Сер.: Социология. Политология*. – 2013. – Т. 13. – вып. 4. – С. 44-48.

17 Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. – М.: Канон, 1996. – С.432.

18 Сорокин П. Социологический прогресс и принцип счастья // *Человек. Цивилизация. Общество*. – М., 1992. – С. 511.

19 Puntasen A. Buddhist economics as a new paradigm towards happiness // *Society and Economy*. – 2007. – Vol. 29. – № 2. – P. 181-200.

20 Schumacher E.F. Small is beautiful: A study of economics as if people mattered. Random House, 2011.

21 Деменев А.Г. Этика и экономика счастья: новые подходы к старой проблеме // *Вестник Северного (Арктического) федерального университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки*. – 2016. – № 1. – С. 74-82. – С. 77.

22 Wesarat P., Sharif M.Y., Majid A.H.A. A conceptual framework of happiness at the workplace // *Asian Social Science*. – 2014. – Vol.11. – № 2. – P. 78-88.

23 Methot J.R., et al. Are workplace friendships a mixed blessing? Exploring tradeoffs of multiplex relationships and their associations with job performance // *Personnel psychology*. – 2016. – Vol. 69. – № 2. – P. 311-355.

24 Helliwell J.F., Shun W. Trust and well-being // *National Bureau of Economic Research*. – 2010. – № w15911. – P. 1-43.

25 Kim S. Sociological Studies on Happiness in Cross-National Contexts: Effects of Economic Inequality and Marriage: PhD (Doctor of Philosophy) Thesis. University of Iowa, 2011. – 163 p. – P. 7-9.

26 Veblen T. The Theory of the Leisure Class. Cosimo Classics, 1899. – 400 p.

27 Richard A. Easterlin. The Happiness-Income Paradox Revisited. // A. Easterlin Richard, Laura Angelescu McVey, Malgorzata Switek et al. – IZA DP № 5799 Date: June-2011 [Electronic resource] URL: <http://www.pnas.org/content/early/2010/12/08/1015962107.full.pdf>. (Қаралған күні 09.10.2023)

28 Diener E., Tay L., Oishi S. Rising income and the subjective well-being of nations // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 2013. – Vol. 104. – Iss. 2. – P. 268.

29 Inglehart R. Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies. Princeton (NJ): Princeton University Press, 1997. – 455 p. – P. 41.

30 Layard R. Happiness: Lessons from a New Science // Moscow: Izd-vo In-ta Gaidara, 2011.

31 Селигман М. В поисках счастья. Как по-

лучать удовольствие от жизни каждый день. - М.: Манн, Иванов и Фербер, 2011. – 320 с.

32 Montgomery C. Happy city: Transforming our lives through urban design. Macmillan, 2013. – С. 249.

33 Glaeser E.L., Joshua D.G., Oren Z. Unhappy cities // *Journal of labor economics*. - 2016. - Vol. 34. - S 2. - P. 129–182.

34 Knight J., Gunatilaka R. The rural–urban divide in China: Income but not happiness? // *The Journal of Development Studies*. – 2010. – Vol. 46. – № 3. – P. 506–534.

35 Sørensen J.F.L. Rural–urban differences in life satisfaction: Evidence from the European Union // *Regional Studies*. – 2014. – Vol. 48. – №9. – P. 1451–1466.

36 Okulicz-Kozaryn A. Happiness and place: Why life is better outside of the city // Springer, 2015.

37 Занадворова Т.Л. Теория Руссо о возвращении к природе // *Французский ежегодник*. – М: Наука, 1981. – С. 230–242.

38 Easterlin, R.A. Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence, in P.A. David and M.W.Reder (Eds.), Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honor of Moses Abramowitz. - New York and London: Academic Press, 1974.

39 Kusago, T. 'Japan's Development: what economic growth, human development and subjective well-being measures tell us about?' paper presented at International Conference on "Happiness and Public Policy", Bangkok, 18-19 July 2007, organized by Public Policy Development Office under the Office of the Prime Minister of Thailand and UNESCAP, 2007.

40 Обзорный доклад о модернизации в мире и Китае (2001–2010). – М.: Весь мир, 2011.

41 Стрижакова Е.Н. Проблема экономического развития и представления об «экономике счастья»: аспект измерения и оценки // *Менеджмент в России и за рубежом*. – 2014. – №1. – С. 44–52.

42 Экономика счастья [электронный ресурс] // Наука и жизнь. – 2006. - № 4 // [Электронды ресурс] URL: <http://www.nkj.ru/archive/articles/5242/> (Қаралған күні 09.10.2023)

43 Шматова Ю.Е., Морев М.В. Измерение уровня счастья: литературный обзор российских и зарубежных исследований // *Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз*. – 2015. – № 3 (39). – С. 141–182.

44 Veenhoven R. The sociology of happiness: Topic in social indicators research // *Proceedings of common sessions of the ISA Forum*. – 2016. – P. 1–13.

45 Veenhoven R. Happiness in Nations: Subjective Appreciation of Life in 56 nations 1946–1992. // *World Database of Happiness*. – 1993. – Vol. 44. – № 6. – P. 124.

46 Veenhoven R. The sociology of happiness: Topic in social indicators research

// *Proceedings of common sessions of the ISA Forum*. – 2016. – P. 4.

47 Veenhoven R. How do we assess how happy we are? Tenets, implications and tenability of three theories. In: Dutt, A. K. & Radcliff, B. (eds.) 'Happiness, Economics and Politics: Towards a multi-disciplinary approach'. - Cheltenham UK, Edward Elger Publishers, 2009. Chapter 3. P. 45–69.

48 Veenhoven, R. Life Is Getting Better: Societal evolution and fit with human nature // *Social Indicators Research*. – 2010. – P. 105–122.

49 Cantril, H. The pattern of human concerns. – New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1965. – Vol. 4. – № 10. – P. 43–88.

50 Likert, R. A technique for the measurement of attitudes // *Archives of psychology*. – 1932. – Vol. 140. – P. 55.

51 Bradburn N.M. The Structure of Psychological Well-being. – Chicago: Aldine Publishing Company, 1969. – Vol. 15. – P. 398.

52 Андреевкова, Н.В. Сравнительный анализ удовлетворенности жизнью и определяющих ее факторов. // *Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены*. – 2010. – № 5 (99). – С. 189–215.

53 Veenhoven R. The sociology of happiness: Topic in social indicators research // *Proceedings of common sessions of the ISA Forum*. – 2016. – P. 4.

54 Schroeder, Kent. Politics of Gross National Happiness: Governance and Development in Bhutan, Cham (Switzerland): Palgrave Macmillan, 2018. DOI: 10.1007/978-3-319-65388-4

55 Mònica Guillén Royo, Jackeline Velazco, Laura Camfield. Happiness in Thailand: basic needs and wealth in a context of rapid change // United Nations Conference Center (UNCC) Bangkok, Thailand 18-19 July 2007 // [Электронды ресурс] URL: https://www.happysociety.org/ppdoconference/session_papers/session17/session17_laura.pdf. (Қаралған күні 09.10.2023)

56 Ofisial'nyi sait Informatcionnogo tsentra OON v Moskve [Official Website of the UN Information Center in Moscow] // [Электронды ресурс] URL: <http://www.unic.ru>. (Қаралған күні 09.10.2023)

57 Rothmann, I. & Veenhoven, R. Happiness in South Africa: Pattern of cheerful discontent. // *Optentia*. – Newsletter 5 (2). – 7 August. – 2015.

58 Andreenkova A.V. Cross-National Differences in Level of Happiness in the Post-Soviet Countries: A Comparative Analysis // *Monitoring of Public Opinion: Economic and Social Changes*. – No. 1. – P. 316–339.

Transliteration

1 Suhoverhov A.V., Kalitko S.A. Teorija shast'ja v HHI v.: v poiskah social'no-jekonomicheskikh osnovanij [The Theory of

- Happiness in the 21st Century: in Search of Socio-Economic Foundations] // *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta*. – 2022. – № 478. – S. 50-57. (in Russ)
- 2 Lavrova N.A. Jekonomika schast'ja [The Economics of Happiness] // *Vestnik Saratovskogo gosudarstvennogo social'no-jekonomicheskogo universiteta*. – 2012. – № 4. – S. 31–35. (in Russ)
- 3 Pryce-Jones, J. Happiness at work: Maximizing your psychological capital for success. Wiley Blackwell. – 2010. <https://doi.org/10.1002/9780470666845>.
- 4 Petrova L.A. Vzaimosvjaz' «Fiziki» i jetiki v filosofii Demokrita i Jepikura na primere ponjatija schast'ja [The Relationship Between "Physics" and Ethics in the Philosophy of Democritus and Epicurus on the Example of the Concept of Happiness] // *Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i juridicheskie nauki, kulturologija i iskusstvovedenie. Voprosy teorii i praktiki*. – Tambov: Gramota. – 2014. – T. 10. – №48. – S. 120–122. (in Russ)
- 5 Striker G. Ataraxia: Happiness as tranquility // *The Monist*. – 1990. – Vol. 73. – № 1. – P. 97–110.
- 6 Gusejnov A. A. Jetika Aristotelja [Aristotle's ethics]. – M.: Mysl'. – 1984. – S. 51. (in Russ)
- 7 Brovkin V.V. Koncepcija dobrodeteli u Jepikura [Epicurus' Concept of Virtue] // *Scholae. Filosofskoe antikovedenie i klassicheskaja tradicija*. – 2012. – T. 6. – № 2. – S. 340–349. (in Russ)
- 8 Komarova L.A. Puti dostizhenija istinnogo schast'ja v filosofskom uchenii Jepikura [Ways of Achieving True Happiness in the Philosophical Teachings of Epicurus] // *Izvestija Rossijskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. A.I. Gercena*. – 2012. – № 146. – S. 47–52. (in Russ)
- 9 Al'-Farabi. Traktat o vzgljadah zHITElej dobrodetel'nogo goroda [A Treatise on the Views of the Inhabitants of a Virtuous City] // Abu Nasr Al'-Farabi. Dobrodetel'nyj gorod. Filosofskie traktaty. RS: Mezhdunarodnyj klub Abaja. – 2014. – S.127-212. (in Russ)
- 10 Zadvornov A.N. Genezis predstavlenij o schast'e v evropejskoj i evrazijskoj filosofii [Genesis of ideas about happiness in European and Eurasian philosophy] // *Vestnik Vjatskogo gosudarstvennogo gumanitarnogo universiteta. Filosofskie nauki*. – 2015. – S. 23-29. (in Russ)
- 11 Goncharova O.O. Schast'e dlja vseh: Zabytyj koncept ili novoe osnovanie social'nogo porjadka? [Happiness for All: A Forgotten Concept or a New Basis for Social Order?] // *Sociologija vlasti*. – 2019. – T.31. – № 4. – S. 185-187. (in Russ)
- 12 Baujard A. A return to Bentham's felicific calculus: From moral welfarism to technical non-welfarism // *The European Journal of the History of Economic Thought*. – 2009. – Vol. 16. – № 3. – P. 431–453.
- 13 Veenhoven R. Sociological theories of subjective well-being // *The Science of Subjective Well-Being: a Tribute to Ed Diener*. – New York, Guilford Publications. – 2008. – P. 44-61.
14. Smit A. teorija npravstvennyh chuvstv [Moral Sentiment Theory]. – M.: Respublika, 1997. – 351 s. (in Russ)
- 15 Kon I.S. Sociologicheskaja koncepcija Gerberta Spensera [The sociological concept of Herbert Spencer] // *Istorija burzhuaznoj sociologii XIX - nachala XX veka*. - M.: Nauka, 1979. – S. 40-52. (in Russ)
- 16 Kachur N.V. Jevoljucija sociologicheskoi interpretacii schast'ja [Evolution of the sociological interpretation of happiness] // *Izvestija Saratovskogo universiteta. Novaja ser. Ser.: Sociologija. Politologija*. – 2013. – T. 13. – Vyp. 4. – S. 44-48. (in Russ)
- 17 Djurkgejm Je. O razdelenii obshhestvennogo truda [On the division of social labor]. – M.: Kanon, 1996. – S. 432. (in Russ)
- 18 Sorokin P. Sociologicheskij progress i princip schast'ja [Sociological progress and the principle of happiness] // *Chelovek. Civilizacija. Obshhestvo*. – M., 1992. – s.511 (in Russ)
- 19 Puntasen A. Buddhist economics as a new paradigm towards happiness // *Society and Economy*. – 2007. – Vol. 29. – № 2. – P. 181–200.
- 20 Schumacher E.F. Small is beautiful: A study of economics as if people mattered. Random House, 2011.
- 21 Demenev A.G. Jetika i jekonomika schast'ja: novye podhody k staroj probleme [Ethics and the Economics of Happiness: New Approaches to an Old Problem] // *Vestnik Severnogo (Arkticheskogo) federal'nogo universiteta. Serija: Gumanitarnye i social'nye nauki*. – 2016. – № 1. – S. 74–82. – S. 77. (in Russ)
- 22 Wesarat P., Sharif M.Y., Majid A.H.A. A conceptual framework of happiness at the workplace // *Asian Social Science*. – 2014. – Vol. 11. – № 2. – P. 78–88.
- 23 Methot J.R., et al. Are workplace friendships a mixed blessing? Exploring tradeoffs of multiplex relationships and their associations with job performance // *Personnel psychology*. – 2016. – Vol. 69. – № 2. – P. 311–355.
- 24 Helliwell J.F., Shun W. Trust and well-being // *National Bureau of Economic Research*. – 2010. – № w15911. – P. 1–43.
- 25 Kim S. Sociological Studies on Happiness in Cross-National Contexts: Effects of Economic Inequality and Marriage: PhD (Doctor of Philosophy) Thesis. University of Iowa, 2011. – 163 p. – P. 7-9.
- 26 Veblen T. The Theory of the Leisure Class. Cosimo Classics, 1899. – 400 p.
- 27 Richard A. Easterlin. The Happiness-Income Paradox Revisited. // A. Easterlin Richard, Laura Angelescu McVey, Malgorzata Switek et al. – IZA DP № 5799 Date: June-2011 [Electronic resource] URL: <http://www.pnas.org/content/early/2010/12/08/1015962107.full.pdf>. (Қаралған күні 09.10.2023)
- 28 Diener E., Tay L., Oishi S. Rising income

and the subjective well-being of nations // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 2013. – Vol. 104. – Iss. 2. – P. 268.

29 Inglehart R. Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies. Princeton (NJ): Princeton University Press, 1997. – 455 p. – P. 41.

30 Layard R. Happiness: Lessons from a New Science // Moscow: Izd-vo In-ta Gaidara, 2011.

31 Seligman M. V poiskah schast'ja. Kak poluchat' udovol'stvie ot zhizni kazhdyj den' [In Search of Happiness. How to enjoy life every day]. - M.: Mann, Ivanov i Ferber, 2011. – 320 s. (in Russ)

32 Montgomery C. Happy city: Transforming our lives through urban design. Macmillan, 2013. – S. 249.

33 Glaeser E.L., Joshua D.G., Oren Z. Unhappy cities // *Journal of labor economics*. - 2016. - Vol. 34. - S 2. - P. 129–S182.

34 Knight J., Gunatilaka R. The rural–urban divide in China: Income but not happiness? // *The Journal of Development Studies*. – 2010. – Vol. 46. – № 3. – P. 506–534.

35 Sørensen J.F.L. Rural–urban differences in life satisfaction: Evidence from the European Union // *Regional Studies*. – 2014. – Vol. 48. – №9. – P. 1451–1466.

36 Okulicz-Kozaryn A. Happiness and place: Why life is better outside of the city // Springer, 2015.

37 Zanadvorova T.L. Teorija Russo o vozvrashhenii k prirode [Rousseau's theory of a return to nature] // *Francuzskij ezhegodnik*. – M: Nauka, 1981. – S. 230–242. (in Russ)

38 Easterlin, R.A. Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence, in P.A. David and M.W.Reder (Eds.), Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honor of Moses Abramowitz. - New York and London: Academic Press, 1974.

39 Kusago, T. 'Japan's Development: what economic growth, human development and subjective well-being measures tell us about?' paper presented at International Conference on "Happiness and Public Policy", Bangkok, 18-19 July 2007, organized by Public Policy Development Office under the Office of the Prime Minister of Thailand and UNESCAP, 2007.

40 Obzornyj doklad o modernizacii v mire i Kitae [Review Report on Modernization in the World and China] (2001-2010). – M.: Ves' mir, 2011. (in Russ)

41 Strizhakova E.N. Problema jekonomicheskogo razvitiya i predstavlenija ob «jekonomike schast'ja»: aspekt izmerenija i ocenki [The Problem of Economic Development and Ideas About the «Economy of Happiness»: the Aspect of Measurement and Evaluation] // *Menedzhment v Rossii i za rubezhom*. – 2014. – №1. – S. 44–52. (in Russ)

42 Jekonomika schast'ja [The Economics of Happiness] // *Nauka i zhizn'*. – 2006. – № 4 // [Jelektrondy resurs] URL: <http://www.nkj.ru/archive/articles/5242/> (Qaralgan kuni: 09.10.2023) (in Russ)

43 Shmatova Ju.E., Morev M.V. Izmerenie urovnja schast'ja: literaturnyj obzor rossijskih i zarubezhnyh issledovanij [Measuring the level of happiness: a literature review of Russian and foreign studies] // *Jekonomicheskie i social'nye peremeny: fakty, tendencii, prognoz*. – 2015. – № 3 (39). – S.141-182. (in Russ)

44 Veenhoven R. The sociology of happiness: Topic in social indicators research // Proceedings of common sessions of the ISA Forum. – 2016. – P. 1–13.

45 Veenhoven R. Happiness in Nations: Subjective Appreciation of Life in 56 nations 1946–1992. // *World Database of Happiness*. – 1993. – Vol. 44. – № 6. – P. 124.

46 Veenhoven R. The sociology of happiness: Topic in social indicators research // Proceedings of common sessions of the ISA Forum. – 2016. – P. 4.

47 Veenhoven R. How do we assess how happy we are? Tenets, implications and tenability of three theories. In: Dutt, A. K. & Radcliff, B. (eds.) 'Happiness, Economics and Politics: Towards a multi-disciplinary approach'. - Cheltenham UK, Edward Elger Publishers, 2009. Chapter 3. P. 45-69.

48 Veenhoven, R. Life Is Getting Better: Societal evolution and fit with human nature // *Social Indicators Research*. – 2010. – P. 105-122.

49 Cantril, H. The pattern of human concerns. – New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1965. – Vol. 4. – № 10. – P. 43-88.

50 Likert, R. A technique for the measurement of attitudes // *Archives of psychology*. – 1932. – Vol. 140. – P. 55.

51 Bradburn N.M. The Structure of Psychological Well-being. – Chicago: Aldine Publishing Company, 1969. – Vol. 15. – P. 398.

52 Andreenkova, N.V. Sravnitel'nyj analiz udovletvorennosti zhizn'ju i opredel'jajushhih ee faktorov [Comparative Analysis of Life Satisfaction and its Determinants] // *Monitoring obshhestvennogo mnenija: jekonomicheskie i social'nye peremeny*. – 2010. – № 5 (99). – S.189-215. (in Russ)

53 Veenhoven R. The sociology of happiness: Topic in social indicators research // Proceedings of common sessions of the ISA Forum. – 2016. – P. 4.

54 Schroeder, Kent. Politics of Gross National Happiness: Governance and Development in Bhutan, Cham (Switzerland): Palgrave Macmillan, 2018. DOI: 10.1007/978-3-319-65388-4

55 Mònica Guillén Royo, Jackeline Velazco, Laura Camfield. Happiness in Thailand: basic needs and wealth in a context of rapid change // United Nations Conference Center (UNCC) Bangkok, Thailand 18-19 July 2007 // [Jelektrondy resurs] URL: https://www.happysociety.org/ppdoconference/session_papers/session17/session17_laura.pdf.

Қоғамды модернизациялау парадигмасындағы бақыт: тұжырымдамалау, өлшеу әдістері және халықаралық мәліметтер базасын пайдалану тәжірибесі

(Qaralgan kuni: 09.10.2023)

56 Ofitsial'nyi sait Informatcionnogo tsentra OON v Moskve [Official Website of the UN Information Center in Moscow] // [Jelektrondy resurs] URL: <http://www.unic.ru>. (Qaralgan kuni: 09.10.2023)

57 Rothmann, I. & Veenhoven, R. Happiness in South Africa: Pattern of cheerful discontent.

// Optentia. – Newsletter 5 (2). – 7 August. – 2015.

58 Andreenkova A.V. Cross-National Differences in Level of Happiness in the Post-Soviet Countries: A Comparative Analysis // Monitoring of Public Opinion: Economic and Social Changes. – No. 1. – P. 316-339.

АВТОРЛАР ЖАЙЛЫ АҚПАРАТ

- Шолпан Ерболқызы Жаманбалаева* бас ғылыми қызметкер, профессор, әлеуметтану ғылымдарының докторы, ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: dsholpan1971@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0310-529X>
- Аяжан Сағиқызы* бас ғылыми қызметкер, профессор, философия ғылымдарының докторы, ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы, Қазақстан, e-mail: ayazhan@list.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2133-374X>
- Шырын Муратқызы Тленчиева* PhD докторант, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан, e-mail: muratkyzy.shyryn@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8760-6352>
- Шолпан Ерболовна Джаманбалаева* главный научный сотрудник, профессор, доктор социологических наук, Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: dsholpan1971@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0310-529X>
- Аяжан Сағиқызы* главный научный сотрудник, профессор, доктор философских наук, Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, Алматы, Казахстан, e-mail: ayazhan@list.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2133-374X>
- Шырын Муратқызы Тленчиева* PhD докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: muratkyzy.shyryn@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8760-6352>
- Sholpan Dzhamanbalaeva* Chief Researcher, Professor, Doctor of Sociological Sciences, Institute for Philosophy, Political Science and Religious Studies of the CS MSHE RK, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: dsholpan1971@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0310-529X>
- Ayazhan Sagiqyzy* Chief Researcher, Professor, Doctor of Philosophical Sciences, Institute for Philosophy, Political Science and Religious Studies of the CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan, e-mail: ayazhan@list.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2133-374X>
- Shyryn Tlenchieva* PhD student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: muratkyzy.shyryn@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8760-6352>